

1-TOM, 10-SON
TABIY FANLARNI O'QITISHDA VARIANTIV TUSHUNCHALARNI
O'RTA OSIYO ALLOMALARI IJODI ASOSIDA O'QUVCHILAR
TAFAKKURINI TAKOMILLASHTIRISH

Bobomurotov Sirojiddin Mengziyo o'g'li,
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. O'qituvchilarning tabiatga bo'lgan munosabatlariga ularning psixologik holati ham katta ta'sir ko'rsatadi, bunday hollar sayohatlar, kuzatishlar, amaliy ishlar, o'qituvchining jonli hikoyalari paytida vujudga keladi. Shunga ko'ra o'quvchilar shaxsiga ta'sir ko'rsatish, ular bajargan ishlardan xursandchilik va qanoatlantiruvchi o'quv faoliyatiga jalb etish, darsda o'qituvchi faoliyatining zarur shartidir.

Tayanch tushunchalar: buyuk matematik, astranom, geograf, fan tarixida ilk qomusiy olimlar

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ilk variativ tushunchalarni shakllantirish talablari va mezonlari bu bilimlarning tizimlashtirilganligidir. Tabiiy fanlarni o'qitishda har bir sinfdagi ma'lumotlar takrorlamaydi, lekin biri ikkinchisining uzviy davomi hisoblanadi. Ma'lumotlar bir-birini to'ldirib boradi. Darslikdagi mavzular esa yanada kengroq, yanada chuqurroq bilimlar bilan boyitilib boriladi. Darslikdagi mavzularning berilishi o'quvchilarning yosh xususiyatlariga ko'ra tavsiflanishi didaktik talablardan biri hisoblanadi.

Tushuncha-narsa va hodisalarning muhim xususiyatlari, aloqalari va munosabatlarini aks ettiruvchi tafakkur shakli. Tushuncha bilish mahsulidir, bu bilish oddiydan murakkabga ko'tarila borib, tushunchalarni mukammallashtiradi, aniqlashtiradi va yangilarini shakllantiradi. Tushunchaning asosiy mantiqiy vazifasi biron narsani boshqa narsadan fikran ajratishdan iborat. Fanlarni turkumlarga ajratish va tabiiy fanlarni tushunchada umumlashtirish tabiat qonunlarini bilishning zarur shartidir. Har bir fan muayyan tushunchalar bilan ish ko'radi, ularda bilimlar jamlanadi. Tushuncha hissiy bilish shakllaridan farq qilib, inson ongida to'g'ridan to'g'ri aks etmaydi. U taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiyalash, umumlashtirish kabi mantiqiy usullardan foydalangan holda hosil qilinadi.

1-TOM, 10-SON

Buyuk alloma **Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy** O'rta Osiyolik buyuk matematik, astranom, geograf, fan tarixida ilk qomusiy olimlardan biri. Xorazmiy tabiiy fanlar taraqqiyotida chuqur iz qoldirgan asarlaridan biri "Ziji Ko'ragoniy"dir. Asar nazariy astronomiya va astronomik jadvallardan iborat. Asar o'rta asrlar fanidagi astronomiyaga oid dastlabki asar bo'lib, 37 bobdan iborat va 116 ta jadvalni o'z ichiga oladi. Unda turli taqvimlar, Quyosh, Oy, sayyoralarning harakati va boshqalar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xorazmiyning "Kitob-amal bil-asturlobot" (Astrolyabiyalar bilan amallar haqida kitob) asarida qadimiy va O'rta asr astronomiyasining asosiy kuzatuv asbobi bo'lgan astrolyadiya (arabcha asturlob) yasash va undan foydalanish, osmon yoritgichlarining balandligi va bir kunlik harakati, geografik obyektlarning kordinatalari yangi oy chiqish muddatlarini aniqlash, aniq va lo'nda qoidalar tarzida bayon qilingan.

O'quvchilarni tabiatsevar qilib tarbiyalashda, dastlab umumiy tarbiyaning o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini bilib olish lozim. Umumiy tarbiyani singdirishda tabiat elementlari, uning boyliklari, jonli va jonsiz tabiatni asrash nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, yoshlarni uning sir-asrorini to'liq bilib olishga, o'rganishga va ulardan oqilona foydalanishga o'rgatishimiz kerak [2].

Atrofdagi olam bilan tanishish bo'yicha materiallarni o'rganishda o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va ularning har taraflama etuk shaxs bo'lib rivojlanishi maqsadida ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar hal qilinadi. O'quvchilarga o'z qishlog'i va shahalari misolida jamiyat hayoti bilan tanishtiriladi. Shu orqali o'quvchilarning tabiatga oid ilk invariant va variativ tushunchalari shakllantiriladi. Ularni tabiat bilan tanishtirishning, tabiatda bo'ladigan voqea - hodisalarning, o'simlik va hayvonot olamining roli beqiyos.

Maktab ta'limi o'quvchi hayotining muhim bir bosqichidir. Bu pallada u shaxs bo'lib shakllana boshlaydi. Ana shu jarayonlarni to'g'ri yo'lga qoyishda boshlang'ich sinf o'qituvchilari muhim ahamiyat kasb etadi. Ulardan bu borada kuchli ma'suliyat, salohiyat va bilim talab qilinadi. Buning uchun boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarga tabiatni asrab - avaylash, uning manbalaridan oqilona foydalanish, odam va uning salomatligiga doir tushunchalar, foydali qazilmalar va ularning davlat iqtisodiga ta'siri kabi tushunchalar berish uchun dars soatlari ajratilgan. O'rgatiladigan bilim va tushunchalar o'quvchilarda tabiat va uning boyliklariga nisbatan ongli munosabatni qaror toptirishi lozim [6].

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga xos bo'lgan ta'sirchanlik ularda tabiatdan zavqlanish hissini shakllantirishni jadallashtiradi. Ulardagi hissiy charchashning

1-TOM, 10-SON

oldini oladi. Buning uchun tabiat qo'ynida o'tkaziladigan mashg'ulotlar sonini ko'paytirish, hissiy charchoqni pasaytiradigan mashqlardan samarali foydalanish, tabiat qo'yniga sayr-sayohatlar, ekskursiyalar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Xususan, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ilk variantiv tushunchalarni shakllantirishda o'zaro ta'sirni amalga oshiruvchi omillardan biri o'quvchilarni ta'lim jarayonida ijodiy ta'sir ko'rsatishga motivlashtirish hisoblanadi. Ayrim tadqiqotchilarning ta'kidlashiga ko'ra, insonning o'zi tomonidan mustaqil ravishda egallangan tushunchalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu mustaqil ta'lim jarayonida, ya'ni o'quvchiga o'qituvchi tomonidan an'anaviy ravishda o'rgatilmaganda, mustaqil fikrlash jarayonida vujudga keladi, mazkur jarayonda muhokama qilinayotgan muammoning mazmun va mohiyati tushuniladi va tahlil qilinadi, refleksiv faoliyat amalga oshadi.

Bizning fikrimizcha, tabiiy fanlarni o'qitishda ilk variantiv tushunchalarni shakllantirish jarayonida ijodiy ta'sir ko'rsatishga motivlashtirish ularning faolligini ta'minlashga xizmat qiladi, o'z navbatida ijodiy faollik ham o'zaro ta'sirini amalga oshiruvchi omillardan biri hisoblanadi [4].

Tabiatni asrashning dastlabki urug'lari eng avvalo muqaddas maskan oilada qadaladi. Bizning nazarimizda, oila-oila a'zolari o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, unga rioya qilish va targ'ib qilish, zararli odatlarni oldini olish, toza musaffo tabiiy muhitni qaror toptirishning kichik yorqin modeli hisoblanadi. Oila a'zolarining munosabati, xo'jalik yuritish uslubi, tartib - qoidalari va odat - ko'nikmalari - oilaning qadriyatlarini belgilaydi [5].

Ta'kidlash joizki, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ilk variantiv tushunchalarni shakllantirish jarayonida darsning amaliy ahamiyati ortadi. Natijada esa o'quvchilarning ichki imkoniyatlari, yangi qirralari ochiladi. Shu bilan bir qatorda, ularda mustaqil ishlash ko'nikmalari rivojlanadi, o'z-o'ziga ishonch hissi ortadi, fanni o'rganishga bo'lgan qiziqish kuchayadi, ijodiy fikrlash qobiliyati shakllanadi, kelajakdagi o'z hayotiy faoliyatiga tayorlanishi uchun rag'bat hosil bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda variantiv tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish vositalaridan biri - ular faoliyat ko'rsatayotgan va yashayotgan muhit bo'lib, bu o'quvchilarda ilk invariant va variantiv tushunchalarni shakllantirish jarayoni subyektlarining o'zaro ta'sirini amalga oshiruvchi tashqi omillardan biri hisoblanadi [7]. Bunday ta'lim-tarbiyaviy muhitda o'zaro ta'sir

1-TOM, 10-SON

ko'rsatuvchi ishtirokchilarning suhbatlari va o'quvchining o'zini - o'zi rivojlantirishi asosida tafakkurning rivojlanish jarayonlari vujudga keladi, mazkur omil ota-onalar va jamiyatning zamonaviy talablari ta'siri ostida bo'ladi. O'quvchilarga tabiiy fanlarni o'qitishda ilk invariant va variantiv tushunchalarni shakllantirish jarayonida hamkorlikdagi ijodiy faoliyat qulay innovatsion muhitni tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Ibragimova N.A. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash tizimining institutsional va funksional integratsiyasi: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, 2018. - 138 b.

2. Ismatov I.Sh. O'quvchilarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish (anorganik kimyo misolida): p.f.n. diss..avtoref. - Toshkent, 2006. - 21 b.

3. Yo'ldoshev H.S., Avezov Sh.M. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari. -T.: "Mehnat", 2003.- 94 b.

4. Ko'chkinov A.Yu. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik tarbiyalash texnologiyalari: diss.....pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). -T., 2021. -147 b.

5. Karimjonov A., Ochilov F.I. Boshlang'ich sinflarda ta'lim-tarbiya muammolari. O'quv-uslubiy qo'llanma.-Toshkent: Firdavs-Shoh, 2021. - 204 b.

6. Karimova N.A, Ergasheva G.S. O'quvchilarning o'zlashtirishi sifatini ta'minlashga psixologik va genetik yondashuv// Uzluksiz ta'lim. Ilmiy-uslubiy jurnal. 6 son -2016.-103-107 b.

7. Komilova G. Maktabgacha yoshdagi (5-6 yosh) bolalarga ekologik tarbiya berishda xalq topishmoqlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari): p.f.n., diss.... avtoref. - Toshkent, 2005. - 21 b.

8. Norbo'tayev X.B. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik tafakkurni takomillashtirish. // International Multidisciplinary Conference// Hosted from Manchester, England 25th jan, 2023.

